УДК 376.54:7

Оксана Комаровська

Школа естетичного виховання у системі мистецької освіти

У цілісній і доволі стрункій системі мистецької освіти, яка складалася в Україні впродовж десятиліть, школи естетичного виховання (ШЕВ) займають свою організаційну та змістову нішу. До ШЕВ (друга офіційна назва – початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади, ПСМНЗ) належать дитячі музичні, художні, хореографічні, театральні школи [2]. З навчання мистецтву в таких закладах розпочиналась творча біографія багатьох видатних діячів культури. Практика свідчить: популярність ШЕВ зростає; картина культурного життя демонструє надзвичайну активізацію проявів обдарованості учнів цих закладів, в тому числі і на міжнародних обріях (йдеться про перемоги учнів ШЕВ у міжнародних мистецьких змаганнях). Втім цілісного наукового осмислення сучасного освітнього процесу і визначення перспектив розвитку цих закладів поки не відбулося. Це при тому, що практиками накопичено чималий емпіричний досвід, котрий потребує аналізу й узагальнення. Незважаючи на зростаючий інтерес до ШЕВ, пошуки ведуться в окремих аспектах – переважно методики викладання дисциплін, деяких аспектів виховання тощо (О. Грисюк, М. Дьяченко, Ю. Полянський, О. Лагутін, Б. Міліч, О. Мурзіна, І. Рябов, К. Стецюк, Т. Турчин та ін.). Цією очевидною суперечністю визначається актуальність зазначеної проблеми і мета статті – узагальнення змістових та організаційних аспектів діяльності сучасних ШЕВ, окреслення *панорами закладів* з огляду на їх місце як початкової ланки безперервного процесу підготовки митця, важливого етапу виявлення і розвитку обдарованості учнів.

Оскільки освітній процес у ШЕВ визнається невід’ємною складовою цілісної мистецької освіти, зазначимо, що під мистецькою освітою розуміють, по-перше, *процес* навчання, виховання, самовиховання особистості засобами різних видів мистецтва, причому як у напрямах підготовки професійних митців, так і процес загального художньо-естетичного виховання. По-друге, йдеться про *заклади*, які готують відповідних фахівців, а також про *комплекс дисциплін* художньо-естетичного профілю. Відповідно за *змістом* мистецька освіта розподіляється за напрямами творчості – видами мистецтва; за *метою* – на загальну, спеціалізовану, професійну [7]. У мистецькій освіті виокремлюють дошкільну, шкільну, позашкільну ланки, освіту дорослих.

ШЕВ відносяться до категорії позашкільних закладів освіти [1]. Щодо статистики: мережа ШЕВ, які перебувають переважно в системі Міністерства культури України, складається з близько 1500 одиниць (кількість коливається в різні навчальні роки). 75 % учнів навчаються у музичних школах. На другому місці за кількістю учнів – хореографічні школи, популярність яких стрімко зростає; третє місце за популярністю утримують художні школи.

Специфіка освітнього процессу ШЕВ розкривається в ряді позицій, які вибудовуються у своєрідні *вертикальну* та *горизонтальну* вісі взаємозв'язку.

Вертикальний вимір полягає в тому, що ШЕВ у багатоступеневій системі мистецької освіти, яка передбачає наступність та безперервність підготовки саме мистецьких кадрів, виступає як підґрунтя розвитку обдарованих особистостей в наступних ланках цієї системи (середніх спеціалізованих мистецьких школах, коледжах, училищах, ВНЗ і т.д.). І ширше: ШЕВ виступають фундаментом розвитку усіма суб'єктами навчально-виховного процесу педагогічних й культурно-просвітницьких традицій, завдяки яким впродовж тривалого часу реалізуються завдання збереження духовного багатства нації в цілому. Вертикальний вимір полягає і в тому, що вся система підготовки митця – від ШЕВ до ВНЗ – базується на єдиних критеріях оцінки якості, забезпечуючи цілісний підхід до фахової підготовки майбутнього діяча культури та мистецтва [4; 5].

Горизонтальний вимір освітнього процесу в ШЕВ виявляє себе:

1) в поліхудожній площині, яка репрезентує себе у співіснуванні і особливо – у взаємодії напрямів мистецької творчості, що і зумовлює структурування ШЕВ на музичні, хореографічні, театральні, художні школи та школи мистецтв;

2) у позиціонуванні ШЕВ як рівноправної складової *єдиного* освітнього простору, в якому забезпечується єдність мистецької освіти й художньо-естетичного виховання загалом внаслідок охоплення комплексу освітніх сфер для представників кожної вікової групи: уроки мистецтва в ЗНЗ, розгалужена система позаурочної діяльності школярів у ЗНЗ, яка сама по собі має сталі напрацювання; мистецька творчість школярів у художніх колективах позашкільних закладів, мистецька освіта як результат впливу соціокультурного середовища тощо. Важливим для функціонування освітнього простору, який створюється засобами мистецтва, є те, що кожен учень ШЕВ одночасно обов'язково є учнем ЗНЗ, тобто відвідує уроки мистецьких дисциплін у загальноосвітній школі, може брати участь у позаурочній діяльності класу, школи, відчуває вплив решти чинників;

3) виступаючи *складовою позашкільної освіти*, ШЕВ кількісно охоплюють її суттєву частку (приблизно 50 % від усіх позашкільних закладів за статистичними даними Міністерства культури України та МОНМС України [11]). Відповідно до цього статусу завданням ШЕВ означено, з одного боку, загальний естетичний розвиток особистості дитини, розкриття з цією метою

талантів кожного учня, з іншого – підготовка найбільш здібних випускників до вступу в середні спеціалізовані і вищі мистецькі заклади на основі цілеспрямованого індивідуального розвитку обдарування кожного з них [2].

Отже, освітній процес у цих закладах – одна з організаційно-змістових форм мистецької освіти, яка схематично розташовується *на перетині* загальної і професійно спрямованої мистецької освіти, на перетині обов'язкової (регламентованої навчальними програмами ЗНЗ) і додаткової, що здійснюється особистістю у дозвіллі. ШЕВ у цьому просторі виступають як осередки своєрідної сконцентрованої мистецької освіти та загального естетичного виховання.

Безпосередньо в самих ШЕВ в *організаційному плані* навчально-виховний процес традиційно передбачає поєднання *індивідуальних і колективних* форм і – що суттєво для розуміння його специфіки – охоплює навчальну, тобто обов'язкову саме для цих закладів діяльність учнів, та позаурочні й позашкільні заходи, також специфічні саме для таких закладів. Отже, і мистецька творчість учня ШЕВ може бути *академічною* (демонстрація навчальних здобутків в академічних концертах, виставках навчальних робіт), що оцінюється комісією, та *неакадемічною*, в якій за бажанням беруть участь ті учні, котрі найкраще підготовлені (позаурочна, позашкільна діяльність).Таким чином, усталеними формами освітнього процесу в ШЕВ є індивідуальні та групові уроки й репетиції; участь у заходах, що носять характер творчих змагань, наприклад, у конкурсах, фестивалях, олімпіадах, концертах, виставках тощо – академічних і необов'язкових; різноманітні інші форми (бесіди, вікторини, екскурсії, творчі вечори тощо), доцільність яких зумовлюється суб'єктивними чинниками творчого процесу в конкретному закладі.

Змістова сторона роботи ШЕВ визначається Типовими навчальними планами і програмами [3]; кожен учень ШЕВ, опановуючи обов'язкові дисципліни, може обирати предмети додатково. Постаючи перед вибором, дитина розвиває особистісну рефлексію, осмислюючи власні можливості, бажання, що сприяє її саморозвитку – і загально естетичному, і розвитку спеціальних здібностей через самопізнання й самоусвідомлення.

Але в загальному, офіційно закріпленому, контексті виокремлюються і деякі тенденції в змісті діяльності ШЕВ, які індивідуалізують освітній простір в них. Так, освітній процес в дитячих ***музичних*** школах (ДМШ) розвиває традиції, які сформувались ще в 20-ті роки XX ст. Однак, є школи, які концентрують увагу на одному провідному музичному напрямі. Так, наприклад, на початок 2011–2012 навчального року в Україні функціонує п'ять дитячих *хорових* шкіл (у Кам'янці-Подільському, Львові, Мукачеві, Стриї, Тернополі), які складають особливу сторінку в музичній освіті,

оскільки саме хоровий спів є найбільш притаманним українській ментальності національним видом музикування, який втілює світоглядні риси народу, його духовність, орієнтується на найдавніші вітчизняні музичні традиції – і в народно-пісенній творчості, і в професійному мистецтві. Все більше уваги привертають до себе серед учнів та батьків ДМШ і *народні інструменти*, серед яких невипадково останні часом виокремлюється мистецтво володіння бандурою – унікальне явище не лише української, а й світової музичної культури, котре в своєму сучасному вигляді відтворює стародавні традиції кобзарів. З початку 90-х рр. XX ст. активно відроджується кобзарське мистецтво в країні загалом: створено Національну спілку кобзарів України (1996), започатковуються нові конкурси та фестивалі, активізуються наукові дослідження бандурного мистецтва. Класи бандури функціонували в ШЕВ і раніше, проте нині спостерігається тенденція до відкриття нових: грі на бандурі навчають у понад 1300 закладах, серед яких і єдина дитяча *кобзарська школа* в м.Рівне. Значно зростає увага і до пізнання й освоєння музичного фольклору – і пісенного, й інструментального, чітко вимальовується тенденція до відкриття в ШЕВ окремих *фольклорних відділів*. Пробуджується інтерес до старовинних музичних інструментів, до вивчення автентичного фольклору; все більше школярів зацікавлюються фольклорними експедиціями тощо. Як відповідь на вимоги часу в музичну освіту дітей та молоді стрімко впроваджується і *мистецтво джазу* – в контексті культурно-мистецьких процесів поширення й популяризації джазу на світових обріях, зокрема завдяки джазовим фестивалям, ТБ тощо. Хоча перше навчальне естрадно-джазове відділення було відкрито ще в 1974 році (в київській вечірній школі робітничої молоді № 1 ім. К. Стеценка), а згодом – у 80-ті рр. – в ряді шкіл (Київ, Одеса, Южне, Ізмаїл та ін.), саме з середини 2000-х рр. зростає масовий інтерес до джазової освіти, йдеться про відкриття нових відділень та класів, виникають дитячі джазові колективи, активізується фестивальне та конкурсне життя в цій сфері, йдеться про перспективу навчатися джазу професійно у ВНЗ [10]. На базі відділів джазового мистецтва, зокрема столичних шкіл, започатковано проект майстер-класів провідних джазових музикантів-інструменталістів та вокалістів світу в рамках Міжнародної джазової академії [8]. Паралельно посилилась увага й до виховання з дитячого віку культури естрадного виконавства, що в тому числі відображається у проведенні на професійному рівні різноманітних дитячо-юнацьких естрадних фестивалів і конкурсів, шоу-програм. Як відомо, від моменту заснування перших музичних шкіл досить поширеним явищем були *колективи духових інструментів*, які продовжували традиції музичного виховання в гімназіях, ліцеях XIX ст., і педагогічне значення яких у впливі на емоційну сферу учасників колективного музикування визнавав ще А. С. Макаренко [6]. Такі колективи успішно

працювали майже в усіх ШЕВ приблизно до середини 80-х рр., далі традиція оркестрового музикування була дещо втрачена. Натомість на сучасному етапі початкової спеціалізованої музичної освіти все більше шкіл відроджують оркестри – і учнівські, й викладацькі, змішані колективи педагогів, учнів та випускників шкіл. Переосмислення педагогічного значення оркестрового музикування на духових інструментах мало наслідком відкриття *Дитячої музичної школи духової музики* (Донецьк).

В ***хореографічній освіті*** в ШЕВ (в Україні працює 10 хореографічних шкіл) стрижневими напрямами, педагогічні традиції яких формувались також впродовж тривалого часу, залишаються класичний та народно-сценічний танець. Саме в хореографічній освіті учні найчастіше мають неоцінену можливість сценічної практики на професійних сценах, насамперед в містах, де є оперні театри (Київ, Одеса, Харків, Донецьк, Львів). У ряді шкіл працюють колективи з постійним балетним репертуаром – свого роду балетні трупи. Одна з найстаріших – Одеська хореографічна школа (1939). У співтворчості з Одеським академічним українським музично-драматичним театром ім. В. Василька тут працює дитячий балет «Барвінок». Унікальний досвід у світовому масштабі має й хореографічна школа Харкова, в якій створено повноцінний самостійний Дитячий театр балету (1981) – єдиний в Україні, котрий був визнано кращим дитячим балетним театром Європи та Азії. Ці школи з багатими педагогічними й артистичними традиціями ініціювали визнані своєю професійністю міжнародні мистецькі змагання – фестиваль-конкурс «Одеські перлинки» і конкурс «Кришталева туфелька» (в Харкові). В останні роки цікавий досвід демонструє і ансамбль класичного танцю «Ярославна» (київська ДШМ № 2 ім. М. Вериківського), в діяльності якого також є помітною тенденція до створення повноцінного балетного театру, що вже здійснив ряд оригінальних постановок.

Поряд з опануванням класики і народного танцю все яскравіше виявляються нові тенденції, пов’язані з прагненням юних танцівників опановувати сучасні явища танцювальної палітри: *танець модерн*, *бально-спортивний* та ін. Народжуються театри хореографічних мініатюр, ансамблі естрадного танцю, які співпрацюють з юними виконавцями-вокалістами, інструменталістами. Такі тенденції цілком відповідають прагненню хореографії і мистецтва загалом до синтезування традиційних і нових форм, до появи нових стилів, індивідуалізації творчості, експериментаторства. Цікавий досвід має Ніжинська хореографічна школа, яка спеціалізується на спортивно-бальному танці, проте з серйозним засвоєнням і класичного, і народно-сценічного, й історико-побутового.

У дитячих ***художніх школах*** (за змістом школи образотворчого мистецтва) – поряд з традиційними предметами і обов’язковим проходженням

навчальної практики (робота на пленері, виготовлення декорацій, дизайнерські роботи для оформлення школи, робота в музеях, тематичні екскурсії тощо) – вимоги сучасності призводять до впровадження комп'ютерної графіки, дизайну. Подібно до ДМШ, ряд художніх шкіл зосереджуються на поглибленому опануванні школярами певного напряму мистецької творчості. Наприклад, цікаві здобутки має навчально-естетичний комплекс Дитяча художня школа – Дизайн-ліцей, який співпрацює з кафедрою дизайну Херсонського філіалу Академії керівних кадрів культури та мистецтв», забезпечуючи наступність безпосередньо у дизайнерській освіті. Потреба у поглибленому пізнанні народних традицій зумовила – подібно до відкриття фольклорних відділів музичного напряму – й відкриття значної кількості відділів декоративно-ужиткового мистецтва (петриківського розпису, традиційної української вишивки, гончарної справи тощо), до роботи яких залучаються народні майстри. Відкриваються і окремі школи декоративно-ужиткового мистецтва – у Києві, Львові, Хмельницькому,на Івано-Франківщині та ін. Відзначимо і єдину в Україні школу іконопису «Нікош» у Хмельницькому, ініціатори створення якої означили завданням виховання в учнів християнських цінностей через пізнання канонічної ікони константинопольських майстрів, відродження традицій української ікони.

У ***театральній освіті*** поряд з театральними відділами ШЕВ, кількість учнів яких постійно зростає, з 1992 р. в Одесі працює поки єдина в Україні дитяча театральна школа в Одесі, в якій особливим чином вибудований освітній процес: кожен клас – це окремий маленький театр із власними традиціями і репертуаром. Нові арт-проекти, які постійно ініціюються колективом, здійснюються у співтворчості з Національною спілкою театральних діячів України, театром ім. В. Василька, ТЮГом, Муніципальним музеєм приватних колекцій та ін. Школа є співзасновником Міжнародного фестивалю мистецтв «Одеський трамвайчик». У театрально-освітньому простору заслуговує на увагу і досвід єдиної в своєму роді *Державної театральної школи – студії в Києві* – створеного в 1995 р. при сприянні Національної спілки театральних діячів України експериментального навчального закладу Основний контингент учнів невипадково складають *старшокласники*. Школа-студія поставила за мету – заповнити вікову нішу у театральній освіті між театральною освітою в ШЕВ, де навчаються діти з 1 по 8 класи, і театральними ВНЗ, забезпечуючи у такий спосіб наступність. Прийом на навчання підлітків, котрі вже усвідомлюють свої можливості у виборі професії, призвів до того, що близько 80 % випускників як раз і обирають своє майбутнє в мистецтві сцени.

Найпоширенішим освітнім напрямом театральної освіти в ШЕВ є мистецтво драматичного актора. Але надзвичайно цікавий досвід накопичений колективами лялькових театрів, постановками дитячих опер.

Перші ***школи мистецтв*** виникають у 70-ті роки XX ст. на теренах СРСР – як досвід багатьох музичних і художніх шкіл. Ідея нового типу шкіл виявилася настільки життєдайною, що й на офіційному рівні було розпочато реорганізацію освітнього процесу шкіл музичних і художніх. У 80-ті рр. такі школи з'явилися і в Україні [9]. Цікаво, що в офіційних документах в переліку типів ШЕВ ***школи мистецтв*** не виокремлюються. Однак, тенденція до їх створення є безсумнівною. Згадувані вище коливання кількості ШЕВ відбуваються переважно за рахунок їх реорганізації [11]: крім появи нових шкіл мистецтв, чимало ШЕВ одного напряму все частіше трансформуються в школи мистецтв з відділеннями, аналогічними напрямам мистецької діяльності на різних принципах їх поєднання. В більшості шкіл мистецтв відділення мистецької освіти поки відокремлені одне від одного, «співіснують під одним дахом». Проте в деяких закладах прийнято стратегію на створення інтегрованого мистецького простору з багатомірними і багатогранними зв'язками, що принципово для виховання талантів. особливо на початковому етапі. Це надає необмежені можливості – виховувати особистість, яка органічно «входить» у світ різних мистецтв, опановує мистецтво як цілісність. Практика свідчить: найцікавіші результати досягаються там, де учні мають можливість включатися одночасно у кілька видів художньої творчості, розвиваючи «суміжні» художні здібності, розширюючи світогляд, збагачуючи емоційну сферу. Тенденція до інтеграції мистецтв виявляється і в тому, що навіть у так званих мономистецьких ШЕВ відкриваються класи і відділення іншого спрямування: наприклад, в київській ДМШ № 14 ім. Д. Кабалевського – циркове відділення, в багатьох ДМШ – класи хореографії, образотворчого мистецтва тощо.

У кожній конкретній ШЕВ утворюється власний освітній простір, ідеальним образом якого виступає свого роду простір можливостей для особистісного розвитку кожного суб'єкта цього простору. Такий простір можливостей виникає як єдність внутрішнього простору самого закладу в діалогічній взаємодії його мікропросторів (своєрідних мікросвітів) та зовнішнього – макропростору, складові якого можуть здійснювати вплив на освітній процес. Органічним для ШЕВ буде *художньо-освітній простір* з притаманними саме мистецьким закладам особливостями, в якому створюються оптимальні умови для виявлення й розвитку обдарованості учнів.

Представлена панорама особливостей функціонування ШЕВ у системі мистецької освіти далека від вичерпної. Потребується розробка поняття

художньо-освітнього простору, його структури і шляхів створення; психолого-педагогічне узагальнення питань просвітництва й соціальної творчості в ШЕВ, музейної педагогіки, яка в системі ШЕВ має специфічні цілі й завдання; переосмислення діяльності такого феномену як дитяча філармонія з її традиціями; діяльності ШЕВ у невеликих містах і селищах, де вони по суті відіграють роль філармонійних центрів, питання освіти дорослих, яка відроджується в ШЕВ, чимало інших аспектів діяльності закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України Про позашкільну освіту // Верховна Рада України. – 2000. – № 46. – С. 393.
2. Положення про Початковий спеціалізований мистецький навчальний заклад (школу естетичного виховання) [Електронний ресурс] / Міністерство культури і мистецтв України. – Наказ 06.08.2001 № 523. – Режим доступу : http://ukraine.uapravo.net/data2008/base54/ukr54697.htm.
3. Про затвердження типових навчальних планів початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів [Електронний ресурс] / Міністерство культури і туризму України. – Наказ 18.07.2006.№ 570/0/16–06. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/ ?uid=1041.17302.0.
4. Українська культура в європейському контексті / Ю. П. Богуцький, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. М. Новохатько ; за ред. Ю. П. Богуцького. – К. : Знання, 2007. – 679 с.
5. Волков С. М. Система мистецької освіти в культурі України 90-х років ХХ століття: традиції, реформи, перспективи : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознав. : спец. 17.00.01 / С. М. Волков. – К., 2003. – 20 с.
6. Григор’єв Г. М. Загальні вимоги до організації занять з дитячим духовим оркестром : методичний посібник [Електронний ресурс] / Г. М. Григор’єв ; Український центр культурних досліджень. Банк методичних розробок – клубна робота. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/2009-metod-klub-3-menu.php.
7. Комаровська О. А. Мистецька освіта / О. А. Комаровська, Л. М. Масол // Енциклопедія освіти / гол. редактор В. Г. Кремінь. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 504–505.
8. Міжнародний джазовий абонемент – http://mda.com.ua/academy/links.shtml.
9. Ростовцева Л. О. Дитяча школа мистецтв: сторінки історії та особливості навчально – виховного процесу / Л. О. Ростовцева // Плекаємо таланти : посібник для вчителя / автор ідеї та укладач О. Комаровська. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007.
10. Симоненко В. С. Українська енциклопедія джазу / В. С. Симоненко. – К. : Центрмузінформ, 2004. – 232 с.

http://www.culturalstudies.in.ua/2008_zv_15_6.php – Офіційний сайт Українського центру культурних досліджень.